

שמעון גרטי

קיסרים וצורות הפסק

א. מבוא

מערכת הניקוד ומערכת ההטעמה הטברניות הגיעו אלינו בצורה מגובשת ואחידה למדי. אף על פי כן, ידוע לנו שבתוך השיטה הטברנית היו מסורות שונות ומחלוקות פנימיות. שתי הדרכים העיקריות שמתוכן אפשר ללמוד על שיטות שונות שכאלו הן ההשוואה בין כתבי יד ועדות מפורשת של בעלי המסורה.

אם אנו מוצאים שני כתבי יד השייכים למסורת הטברנית באופן מובהק, והן מוסרות פסוק מסוים באופן שונה (הן בהטעמה, הן בניקוד), הרי שיש לנו בסיס טוב להנחה ששתי המסורות משקפות שיטות שונות בתוך המערכת הטברנית.¹ זוהי, אם כך, דרך אחת שעומדת בפנינו. דרך מרכזית שנייה היא מתוך עיון בספרות שהותירו בעלי המסורה. למשל, יש לנו תיעוד (חלקי) למחלוקות שבין שני מסרנים גדולים, בן-אשר ובן-נפתלי.² אם המחלוקת מתועדת באופן ברור, הרי שהיא משקפת שיטות שונות בתוך המערכת הטברנית מכוח עדות מפורשת.

בדברים שלפנינו נרצה להצביע על שתי שיטות בתוך המערכת הטברנית כפי שעולים הדברים מתוך צמד פסוקים בספר במדבר. אולם הדרך שבה נלך איננה השוואה בין כתבי היד, ואף לא עדות מפורשת של בעלי המסורה. נקודת המוצא שלנו תהיה חוסר התאמה בולט בין מסורת הנקדן לבין מסורת המטעים. מתוך חוסר ההתאמה הזו נעלה את ההשערה שלנקדן הייתה שיטת הטעמה שונה. אם כנים הדברים, אזי נוכל ללמוד משהו גם על התהליך שמאפיין את פעולתם של מסרני טבריה.

1 כרגיל, יש לנקוט משנה זהירות משום שאפשר שבאחד מכתבי היד חל שיבוש בתהליך המסירה, ואין הוא משקף מסורת מקורית. ראוי לציין שיש תופעות התומכות בהשערה של מחלוקת עתיקה בתוך השיטה הטברנית, ובמקרים רבים אכן ניתן להניח שאין זו טעות שנולדה מתוך גלגולי המסירה.

2 תיאור מקיף של מאות מחלוקות כאלו מופיע בספר החילופים (ראו: א' ליפשיץ (מהדיר), **ספר החילופים: כתאב אלכלף** [למישאל בן עוזיאל], כתבי מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ה וכן 'עופר', כיצד נוצרו חילופי בן אשר ובן נפתלי?', **לשוננו** פא, תשע"ט, עמ' 51–69). חשוב לציין שרוב המחלוקות הללו נוגעות לעניינים שאין להם משמעות פרשנית (למשל, געיות ומיקוף). עם זאת, יש בכך עדות לעובדה שמסורת טבריה איננה מסורת מונוליטית, והיא מכילה תתי שיטות ומחלוקות פנימיות.

כל האמור בסעיפים הבאים מתייחס לטעמי כ"א ספרים ולא לטעמי אמ"ת. במסורת טבריה יש לטעמי אמ"ת כללים שונים מאלו הנוהגים בטעמי כ"א ספרים. בפרט, האתנחתא איננו המחלק הראשי של הפסוק. מכאן ואילך, אם כן, הדברים מוסבים על טעמי כ"א ספרים בלבד.

ב. צורות הקשר והפסק בסגול וקמץ

צמד הפסוקים שבו נתמקד מופיע בפרשת בהעלותך. בשניהם יש תופעות חריגות, הן בהטעמה והן בניקוד. טענתנו הבסיסית תהיה ששתי מסורות הטעמה התרוצצו בפסוקים הללו, ומסורת ההטעמה של הנקדן שונה ממסורת ההטעמה שהגיעה לידינו. בכך נוכל להסביר את התופעות החריגות, וגם להבין (לפחות באופן חלקי) מהו התהליך שהתרחש בפסוקים הללו. נפתח בפסוק הראשון, ונציין שלמרות היותו פסוק ארוך למדי, אין בו אתנחתא:

וַיִּדְבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּמִדְבַּר סִינִי בַּשָּׁנָה הַשְּׁנִיָּה לְצֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן לְאָמֹר
(במדבר ט', א.)

במקרא כולו, יש אתנחתא בכתשעים ושלושה אחוזים מן הפסוקים.³ פסוק שאין בו אתנחתא, אם כן, איננו חריג במיוחד. אבל הנתון הזה כשלעצמו איננו מפולח דיו. בפסוקים קצרים אין אתנחתא משום שאין בשיעור הפסוק כדי חלוקה לשתי קיסריות.⁴ על כן, בפסוקים שיש בהם שלוש תיבות בלבד, לא נמצא אתנחתא. גם בפסוקים המכילים ארבע תיבות לא נמצא, בדרך כלל, אתנחתא. עם זאת, ככל שמספר התיבות שבפסוק עולה, כך קטן הסיכוי שלא תהיה בו אתנחתא. הפסוק שלנו ארוך באופן יחסי, והעובדה שאין בו אתנחתא ראויה להסבר. נציין כבר בשלב זה שהמבנה התחבירי של הפסוק אכן מקשה על חלוקתו לשתי קיסריות, וממילא מוביל לכך שבאופן טבעי לא יציבו בו בעלי המסורה אתנחתא. במהותו הבסיסית, הוא דומה לפסוק הנפוץ 'וידבר ה' אל משה לאמור', פסוק שבו קובעים בעלי המסורה הטברנית קיסרות בודדת ללא אתנחתא. אמנם בפסוק שלנו נוספו תיאורי מקום וזמן, אך מבחינה תחבירית קשה לראות היכן אפשר לחלק את הפסוק לשתי קיסריות ולהציב אתנחתא בסיומה של הקיסרות הראשונה.

3 ראו: מ' ברויאר, **טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת**, ירושלים תשמ"ב. ברויאר מציין שם שהמחלק העיקרי ברוב הפסוקים הוא האתנחתא. בדיקה כמותית מדויקת נעשתה בידי לאה וידבסקי (ל' וידבסקי, 'המחלק העיקרי בטעמי כ"א ספרים', א' דותן [עורך], **דברי הקונגרס האחד-עשר של הארגון הבין-לאומי לחקר המסורה**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 17-24). לפי הממצאים שבידיה, תשעים ושלושה אחוזים מן הפסוקים (בקורפוס של כ"א ספרים) מתחלקים בחלוקה העיקרית באמצעות אתנחתא.

4 רצוי להבהיר שכל פסוק (גם פסוקים קצרים מאוד) מתחלק לשני חלקים. אולם לא כל פסוק מתחלק לשתי קיסריות. יש פסוקים שבהם המחלק העיקרי הוא זקף או טיפחא, ואז הפסוק מכיל קיסרות אחת, וחלוקתו לשני חלקים היא חלוקה לשתי מלכויות (במסורת הטברנית יש גם פסוק אחד שבו המחלק העיקרי הוא סגול, בעזרא ז', ג).

נפנה לפסוק העוקב, ובו נצביע קודם כל על תופעה חריגה בניקוד:

וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַפֶּסֶחַ בְּמוֹעֲדוֹ (במדבר ט', ב).

בפסוק הזה מנוקדת המילה 'הפסח' כצורת הפסק.⁵ צורת ההקשר של שם העצם פסח, מנוקדת בסגול (במקרה המיוחד, כפי שמופיע בפסוק שלנו, מתקבלת הצורה הַפֶּסֶח). הטעם שמוצב תחת המילה הוא טיפחא, ועל פניו הוא איננו זוקק צורת הפסק.⁶ זהו, אם כך, החריג הבולט בניקוד שעליו אנו מצביעים ביחס לפסוק הזה.⁷

כדי למדוד את מידת החריגה של צורת ההפסק הזו,⁸ עלינו לעיין בשכיחות של צורת הפסק במקרים של סגול וקמץ כאשר הטעם המוצב תחת המילה הוא טיפחא. בן-דוד בספרו מתייחס לקטגוריה זו,⁹ והוא מצביע על אבחנה חשובה ביותר. ברוב הפסוקים יש אתנחתא, ואז הטיפחא (בקיסרות השנייה) איננה טעם מפסיק חזק במיוחד. דרגתה היא 'מלך', אולם כוח פיסוקה חלש יחסית. בן-דוד מכנה אותה, לפעמים, מלך אביון. אבל יש פסוקים בהם אין אתנחתא (ואף לא זקף או סגולתא), ובהם כוח הפיסוק של הטיפחא גדול. במובן מסוים, כך לדעת בן-דוד, משמשת הטיפחא בתפקידו של הקיסר בפסוקים הללו. בן-דוד מכנה אותה, בהקשר הזה, מלך עליון.

להבחנה בין שני סוגי הטיפחא יש משמעות רבה לגבי צורות הקשר וצורות הפסק. בפרט, אם דנים בחילופי סגול וקמץ אזי קיים הבדל משמעותי (כך, לפחות, לטענת בן-דוד). בחילופי סגול/קמץ כאשר הטיפחא מופיעה בפסוק שיש בו אתנחתא, לעולם צורת השם מנוקדת בסגול. מספר הדוגמאות רב (מעל לשמונה מאות דוגמאות) ואין אפילו חריג אחד: כל הצורות מנוקדות בסגול. אולם במקומות שבהם הטיפחא מתפקדת כמלך עליון (כלומר, כאשר אין אתנחתא ואף

5 צורת ההפסק הנפוצה לשמות עצם במשקל הסגוליים היא קָטַל (וכאשר העיצור האחרון גרונִי, קָטַל).

לדעת מספר חוקרים, צורת ההפסק משמרת את התנועה הזו בצורה המקורית qat̪l. ראו: *Gesenius*

H. Bauer *Hebrew Grammar*, ed. E. Kautzsch, revised by A. E. Cowley, Oxford 1910, p. 96

and P. Leander, *Historische Grammatik der Hebräischen Sprache*, Halle 1922, p. 185

6 יוחנן ברויאר מזכיר את הפסוק הזה במאמרו המקיף על מחלוקת ניקוד וטעמים (ראו: י' ברויאר, 'מחלוקת

ניקוד וטעמים בחלוקת הפסוקים', מ' בראשור (עורך) **ספר היובל לרב מרדכי ברויאר – אסופת מאמרים**

במדעי היהדות, ירושלים תשנ"ב, עמ' 191–242). הפסוק מוזכר כעדות לכך שהתפלגות צורות ההפסק

וההקשר מורכבת, וכדוגמה לכך שצורת הפסק עשויה לבוא גם במפסיקים חלשים, כפי שקורה כאן במילה

'הפסח'. לאור מה שנציע בהמשך, צורה זו אכן חריגה והיא מהווה דוגמה נוספת למחלוקת ניקוד וטעמים.

7 כמובן, הניקוד משקף הגייה שמן הסתם הועברה בעל-פה במשך מאות שנים. מכל מקום, מסורת ההגייה

כפי שהשתמרה במערכת הניקוד הטברנית היא מסורת של צורת הפסק.

8 עדות לרושם שצורה זו מותירה ניתן לדלות מדברי חזקוני (במדבר ט', ב) שמעיר בפירושו על אתר שהפ"א

בקמץ גדול.

9 ראו: י' בן-דוד, **צורות הקשר וצורות הפסק בעברית שבמקרא**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 24–25, 196.

לא זקף) היחס שונה. בן־דוד מונה תשעה עשר מופעים, ובשני מקומות מתוכם מנוקדת הצורה בקמץ, כלומר כצורת הפסק.¹⁰ כך כותב בן־דוד ביחס לקטגוריה זו:¹¹
בטיפחא היחס סגול/קמץ (למעט "ארץ") 0:845. ובטיפחא בשאין אתנחתא וזקף וסגולתא היחס 2:17, והוא 10.5%:89.5%.

שתי הדוגמאות שבהן יש צורת הפסק מופיעות בספר במדבר (במילה 'פסח' ובפסוק שצוטט לעיל) ובספר דברי הימים. אם מקבלים את ההבחנה בין שני סוגי הטיפחא, אזי מתמתן הקושי בקיומה של צורת ההפסק שבפסוק בספר במדבר. עם זאת, עדיין הדברים ראויים לעיון.¹² התופעה החריגה השלישית היא המשמעותית ביותר, ונראה שהיא יוצאת דופן בכל קנה־מידה. המילה הראשונה בפסוק השני היא וַיַּעֲשׂוּ, ומתוך מסורת הניקוד הזו (וגם מהקשרו של הפסוק כולו) נובע שזוהי פסוקית משועבדת. בעברית חדשה היינו כותבים: 'אמור לבני ישראל שיעשו את הפסח במועדו'. עתה, בעלי המסורה הציבו סילוק תחת המילה 'לאמר', ובכך גרמו לפסוק שלאחר מכן לפתוח בפסוקית משועבדת. נראה שזוהי חריג יחיד במינו במקרא. גם מחוץ להקשר המקראי המצומצם, קשה להצדיק חלוקה שתקטע משפט באמצעו, ותפתח את המשפט העוקב בפסוקית משועבדת.¹³ כפי הנראה, זהו הקושי הבולט ביותר בחלוקת הטעמים לצמד הפסוקים שלעיל.

רצוי להבהיר שהקושי בתיבה וַיַּעֲשׂוּ הוא ביסודו קושי תחבירי, והוא איננו נובע רק מחלוקת הטעמים. עם זאת, חלוקת הטעמים עשויה להעצים את הקושי או למתן אותו. הצבת קיסר

10 בכל הנתונים הללו מוציא בן־דוד מן הדיון את השם 'ארץ', שמתנקד בקמץ (כלומר, כצורת הפסק) במקומות רבים ומגוונים, גם כאשר שמות סגוליים אחרים מנוקדים בסגול כצורת הקשר.

11 בן־דוד (לעיל, הערה 9), עמ' 24.

12 בפסוק בדה"א ב', ו מופיע שם פרטי (דָּבָר), וקצת קשה לדעת האם צורת ההפסק היא חריגה כאן. אפשר שהניקוד של השם הפרטי הזה (ניקוד שמתבסס, כמובן, על מסורת ההגייה שלו) הוא תמיד בקמץ בעיצור הראשון. בהקשר זה יש לציין שבשמות פרטיים יש נטייה לשימוש בצורת הפסק, למשל עין גִּדִּי. שם זה מופיע במקרא שש פעמים, והתיבה 'גדי' מופיעה תמיד בצורת ההפסק. באחד המופעים (יחזקאל מ"ז, י) מוטעמת התיבה 'גדי' במפסיק החלש פשטא, ואף על פי כן היא מנוקדת כצורת הפסק.

נקודה נוספת שראויה לציון היא ההקבלה בין השם הפרטי דרע (בדברי הימים) לשם הפרטי דרדע (מל"א ה', יא). רצף השמות בדברי הימים (איתן, הימן, כלכל ודרע) מקביל באופן בולט לרצף השמות במלכים (מאיתן האזרחי, והימן וכלכל ודרדע). לאור הקבלה זו, השם דרע מקביל לשם דרדע, שבו תנועת a בעיצור דל"ת. אפשר, אם כך, שאין לנו כאן שם מובהק ששייך לצורה סגולית, אלא שם שבמסורת הגייתו יש תמיד תנועת a תחת העיצור הראשון. כך או כך, שתי דוגמאות בלבד אינן בסיס מספק למסקנות סטטיסטיות.

13 ז'ואון ומוראוקה מציעים שהו"ו כאן איננה פתיחה לפסוקית משועבדת אלא תחילית שנושאת ערך מודאלי של ציווי (ראו: P. Joüon and T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew, Third Reprint* (of the Second Edition, with Corrections, Roma 2011, p. 612). אך נראה שהצעה זו קשה מעט.

בתיבה 'לאמר' הופכת את הקושי בצורה וַיַּעַשׂ לבעיה משמעותית, ואילו הצבת מפסיק חלש יותר הייתה עשויה להקל על הבעיה התחבירית.¹⁴

נחזור לצורת ההפסק תחת הטעם טיפחא. אפשר שמבחינה סינכרונית צודק בן-דוד, ויש להבחין בין טיפחא רגילה שבה אין צורת הפסק בחילופי סגול/קמץ ובין טיפחא שמהווה את המפסיק החזק בפסוק (כלומר, אין אתנחתא, זקף או סגולתא) ואז יש בה צורת הפסק בחילופי סגול/קמץ. קשה לקבוע מסמרות בדבר לאור העובדה שמספר המופעים קטן מאוד. אף על פי כן, נראה שאפשר להציע הסבר שונה, על רקע דיאכרוני.

ההצעה שלהלן אומרת שמסורת הנקדן בהטעמת הפסוקים שלנו הייתה שונה ממסורת המטעים כפי שהגיעה לידינו.¹⁵ נקודת המוצא שלנו תהיה צורת ההפסק הפסח, ממנה נסיק שלפי מסורת הנקדן מוצב כאן הטעם אתנחתא. לפי אפשרות זו, במסורת הנקדן היו שני הפסוקים הללו פסוק אחד ארוך, והאתנחתא שחילקה אותו לשני חלקים הופיעה לקראת סופו, בתיבה שלפני הסילוק.

אם מחברים את שני הפסוקים ומנסים לחשוב היכן ניתן להציב את האתנחתא, הרי שיש מעט מאוד חופש בעניין זה. אפשרות אחת היא להציב את האתנחתא תחת המילה 'לאמר', אולם זו אפשרות קשה למדי. אם נאמץ אותה, תתחיל הקיסרות הבאה בפסוקית משועבדת. לפי השערותנו, המטעים שמסורתו משתקפת במסורת הניקוד לא היה מוכן לקבל חלוקה כזו. אם דוחים את האפשרות הזו אזי נראה שהמקום היחיד בו אפשר להציב אתנחתא הוא במילה 'הפסח'. מבחינת תוכן הפסוק זה מיקום טוב, אולם הוא יוצר חוסר איזון בגודל של הקיסרות שתחת שלטון האתנחתא (כמעט כל הפסוק) ובגודל הקיסרות שתחת שלטון הסילוק (תיבה בודדת, היא תיבת הסילוק עצמו). מכל מקום, השערותנו היא שזו החלופה שבחר המטעים לפי מסורת ההטעמה של הנקדן.

בטקסט שלפנינו נשתמרה עדות למחלוקת המשוערת הזו. צורת ההפסק במילה 'הפסח' מעידה על מסורת הטעמה שונה של הנקדן. הטעם טיפחא במילה 'הפסח' מעיד על מסורת ניקוד שונה של המטעים. צירוף שתי התופעות מצביע על מחלוקת פנימית בתוך המסירה הטברנית.

14 לשיבור האוזן, הצורה וַיַּקְחוּ מופיעה בפסוק הבא: "... דָּבַר אֶל - בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ אֶלֶיָּהּ פָּחָה אֲדָמָה תְּמִימָה..." (במדבר י"ט, ב). במבנה התחבירי של הפסוק אין בה קושי. אבל אם היו בעלי הטעמים מציבים סילוק תחת התיבה 'ישראל' אזי היו יוצרים קושי תחבירי. במקרה שלנו, הקושי התחבירי קיים בכל מקרה בגלל המילה 'לאמר' שתוכפת לצורה וַיַּעַשׂ, אבל חלוקת טעמים שמציבה קיסר תחת המילה 'לאמר' מעצימה את הקושי הזה.

15 לפי המוצע, מסורת הנקדן היא המוקדמת יותר, כמפורט בסעיף הבא.

ג. מאחורי מחלוקת הניקוד והטעמים

את הסעיף הקודם חתמנו בהצעה שמסורת ההטעמה שלפנינו נבדלת ממסורת ההטעמה של הנקדן. מסקנה זו עלתה ראשית כל מתוך הניקוד של התיבה 'הפסח' כצורת הפסק, ניקוד שמעיד לכאורה על קיומו של קיסר (במסורת ההטעמה של הנקדן) בתיבה זו.

אם נכונה ההשערה שיש לפנינו מחלוקת פנימית בהטעמת צמד הפסוקים הללו, יש לנסות ולהבין מהו שורש המחלוקת. בסעיף הנוכחי נציע שני הסברים אפשריים. כמובן, קיומה המשווער של המחלוקת נגזר מהתופעות עליהן הצבענו בסעיף הקודם, והוא איננו תלוי בהסברים שיוצגו להלן.

נפתח בהסבר הראשון, והוא קשור לעיקרון כללי של בעלי המסורה הטברנית. אנו יודעים שבעלי המסורה השתדלו להימנע מהצבת האתנחתא בתיבה הסמוכה לסילוק, הן בראש הפסוק והן בחיתומו. יש מעט פסוקים כאלו במקרא,¹⁶ בחלקם הגדול אלו פסוקים קצרים שבהם – אם מחליטים לשים אתנחתא – אין ברירה אלא להציב אותה סמוך לסילוק.¹⁷ מכל מקום, אם עושים כך בפסוק שבפרשת בהעלותך אזי מובן מדוע יש צורת הפסק במילה 'הפסח', וגם הפסוקים המשוועדת כולה מופיעה ברצף ההטעמה ולא פותחת פסוק חדש. אנו משערים שזוהי מסורת ההטעמה של הנקדן.

מסורת המטעים העדיפה להימנע מאתנחתא בתיבה הסמוכה לסילוק, חרף הבעיות שכרוכות בכך. המיקום שנבחר לאתנחתא לפי מסורת זו הוא במילה 'לאמור', וחלוקה זו יצרה קשיים מסוימים. על כל פנים, היא הסירה את הקושי המהותי של חלוקה לא מאוזנת (ובה כמעט כל הפסוק שייך לקיסרות הראשונה, והקיסרות השנייה כוללת מילה בודדת) ושל שני קיסרים הסמוכים זה לזה. התהליך הותיר חלק קצר (ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו) שבו כבר אין צורך באתנחתא תחת המילה 'הפסח'.

שילוב הניקוד וההטעמה בפסוק שלנו מצביע על כפל המסורות הנוגדות: לפי מסורת המטעים אין לנקד את 'הפסח' כצורת הפסק, ואילו לפי מסורת הנקדן יש להציב שם אתנחתא. אפשר שיש כאן תהליך, ובו מסורת ההטעמה של הנקדן היא המוקדמת, ומסורת המטעים שלנו היא המאוחרת. למרות השינוי במערכת הטעמים שבפסוקים הללו, לא שינה המטעים את מסורת ההגייה של המילה 'הפסח', וספק אם יש ביכולתו לעשות כך.¹⁸ מכל מקום, השוואת המסורות

16 חיפוש ממוחשב מניב ארבעים ושלושה פסוקים שבהם האתנחתא נמצאת בתיבה שלפני הסילוק.

17 למשל, "לא יִטְמָא בְּעַל בְּעִמְיוֹ לְהַחֲלוֹ" (ויקרא כ"א, ד).

18 מסורת הנקדן היא מסורת הגייה, ולאחר שנפוצה (בעל-פה) מסתבר שאין דרך לשנות אותה. ראוי להזכיר כאן את הצעתו המשכנעת של פסברג (ש' פסברג, 'מדוע אין מוצאים מִלָּךְ בהפסק במסורת טבריה למקרא?', **לשוננו** סד, תשס"ב, עמ' 207–219). לטענתו, המילה 'מלך' איננה מופיעה לעולם כצורת הפסק במסורת טבריה כדי להימנע מהגייה שנשמעת כמו מִלָּךְ. משמע, בעלי המסורה היו מוכנים לשנות מסורת הגייה כאשר ראו בכך צורך. עם זאת, אפשר שהגיית מִלָּךְ גם בהקשר וגם בהפסק היא מסורת עתיקה שבעלי המסורה הטברניים לא יצרו אותה אלא רק תיעדו אותה. כמדומה שפסברג עצמו איננו רואה צורך להכריע

בצמד הפסוקים שנבחנו מתיישבת עם האפשרות שיש לפנינו מחלוקת פנימית בתוך המערכת הטברנית.

נסכם ונאמר שיסוד המחלוקת לפי ההסבר הזה הוא המשקל שיש להעניק לממד הפרוזודי לעומת המשקל שיש לתת לחלוקה על פי התוכן. למטעים ולנקדון ברור שמצד התוכן יש ליצור קיסרות אחת ארוכה שמסתיימת במילה 'הפסח', וקיסרות שנייה קצרה שיש בה מילה אחת בלבד – 'במועדו'. אלא שמנגד ניצבת העובדה שחלוקה זו איננה מאוזנת מבחינת אורכי הצלעות, והיא כרוכה בהצבת שני קיסרים בתיבות סמוכות.¹⁹ מסורת הניקוד מבכרת את החלוקה על פי התוכן, ואילו מסורת ההטעמה מעדיפה את השיקול הפרוזודי (הנוגע לאקוסטיקה של הדיבור). לצד ההסבר הזה, נראה שאפשר להציע הסבר נוסף למחלוקת.²⁰ לשם כך נשים לב לקושי תחבירי מסוים שיש בצמד הפסוקים שלנו. הפתיחה שגרתית למדי, והיא נוסח ארוך של הפסוק הנפוך 'וידבר ה' אל משה לאמור'. אלא שבתוכן האמירה עובר הכתוב באופן פתאומי לדיבור עקיף (ויעשו בני ישראל את הפסח). היינו מצפים לעיסוק שערך בצורה כלשהי של דיבור ישיר, למשל: עשו את הפסח במועדו.

כיצד יש להתמודד עם הבעיה התחבירית? לפי מסורת הנקדון, אין לשנות בגלל סיבה שכזו את החלוקה המתבקשת מתוך התוכן. אפשר שיש זרות מסוימת במעבר הזה שבין משלבי הדיבור, אבל עדיין עלינו לחלק את הפסוק לפי ההיגיון הפנימי של התוכן שלו. לפי מסורת המטעים, עלינו לחלק את הפסוק באופן שמטשטש את הבעיה.

כדי להמחיש את הנקודה הזו, נוכל לעיין בפסוק שבו יש תופעה דומה (ואף הוא עוסק בפסח). מדובר בפסוק הבא מתוך ספר שמות, פסוק שמשוּבץ בתוך הפרשייה של פסח מצרים:

דָּבְרוּ אֶל כָּל עַדְתִּי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר בַּעֲשֹׂר לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וַיִּקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֶׂה לְבֵית אָבִתּוֹ
לְבֵית

גם כאן, הדרך הטבעית לניתוח החלק השני של הפסוק הוא הגדרתו כפסוקית משועבדת, ואז מילית השעבוד היא האות וי'. אלא שגם כאן מתעוררת בעיה דומה: אחרי פתיחה של 'דברו אל כל עדת ישראל לאמר' אנו מצפים לדיבור ישיר,²¹ משהו מעין 'קחו לכם איש שה לבית אבתי

בין שתי האפשרויות הללו, כאשר הוא כותב בחיתום מאמרו: "ייתכן שדוברי העברית הטברנית (או בעלי המסורה) נרתעו מצורת ההפסק מלך".

19 אפשר שכך יש להבין גם את חלוקת הטעמים בפסוק מתוך פרשיית הקללה, ויקרא כ"ו, מב. בפסוק נאמר: "וַיִּזְכְּרֵתִי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזָכֹר וְהָאֶרֶץ אֲזָכֹר". מצד התוכן נראה שיש להציב את האתנחתא במופע הראשון של המילה 'אזכר', אבל בעלי הטעמים הציבו את האתנחתא בתחילת הפסוק (במילה יעקוב) בניגוד לחלוקה הטבעית של התוכן. נראה שגם כאן המניע שלהם הוא הרצון להרחיק את שני הקיסרים (אם כי שם נותרת לסילוק שתי תיבות).

20 ההסברים אינם סותרים, וייתכן ששניהם יחדיו עמדו לנגד עיני המטעים והנקדון.

21 דיון מקיף בנקודה זו מובא אצל קוגוט (ראו: ש' קוגוט, **המקרא – בין טעמים לפרשנות**, מאגנס, ירושלים תשנ"ו, עמ' 123–124).

שה לבית'. בנוסף, גם כאן יש בעיה מסוימת במיקומו של האתנחתא. בעלי המסורה הציבו את הקיסר תחת המילה 'הזה', ובכך קטעו את האמירה לבני ישראל בצורה לא טבעית. לבעיות הללו התייחס שד"ל בפירושו לתורה:

הקשה תלמידי יוסף ירא, כי מילת לאמר מיותרת, כי ויקחו להם הוא שלא לנוכח. ונ"ל כי לכך נכתב לאמר, כדי שלא יובן שיהיה הדיבור בעשירי לחודש. ובעלי הטעמים ראו כי אין לאמר מתיישב עם ויקחו להם, לפיכך נתנו האתנח במילת הזה, ויהי פירוש הכתוב – דברו אל כל עדת ישראל ואמרו להם המילות האלה: בעשור לחודש הזה. ואח"כ הפסיק הדיבור ולא אמר המילות שיאמרו להם דוקא, אבל אמר להם הענין, והוא שיקחו להם וכו' (שד"ל, שמות י"ב, ג).

לפי שד"ל, מיקום האתנחתא הוכתב מכוחו של שיקול פרשני. מטרתו לעמעם את הקושי של המילה 'לאמור' שדורשת אחריה דיבור ישיר, עם העובדה שהציווי עצמו מנוסח בלשון של דיבור עקיף (ויקחו להם איש שה לבית אבות).

ייתכן שגם בפסוק של ספר במדבר התרחש תהליך דומה. מסורת ההטעמה מבוססת על הקושי התחבירי והפרשני שנובע מחוסר ההתאמה בין המילה 'לאמור' והדיבור העקיף שלאחריה. הפתרון של בעלי הטעמים הוא בקביעת הסילוק תחת המילה 'לאמור'. בכך הם מנתקים בינה לבין ההמשך, ממש כפי שהאתנחתא במילה 'הזה' מנתקת בינה לבין ההמשך. לאחר מכן ניתן, בלשונו של שד"ל, לתאר את הענין (בדיבור עקיף) מבלי לומר את המילות שנאמרו דווקא. הנקדן לא הוטרד מן הבעיה הזו, או שלא ראה בחלוקה הזו פתרון הולם לבעיה גם אם הוטרד ממנה. על כן, הוא מחלק את הפסוק לפי הפרשנות הטבעית יותר, ולפיה אין סילוק במילה 'לאמור' ויש אתנחתא במילה 'הפסח'. עדות לכך היא צורת ההפסק שהטיל הנקדן במילה 'הפסח', וממנה אנו יכולים להסיק שדרך ההטעמה שלו בפסוק שונה מזו שמופיעה לפניו.

ד. חיתום

בסעיף המבוא הוזכרו שתי דרכים המעידות באופן ישיר על מחלוקת פנימית בתוך מסורת טבריה: הבדל שיטתי בין כתבי יד,²² ועדות מפורשת על קיומה של מחלוקת. בדוגמה שנידונה לעיל אין לנו עדויות כאלו. הניקוד וההטעמה בכתבי היד הטברניים בפסוקים שנידונו אחידים, ובכתבי היד הבהליים אין (לפחות עד כה) עדות לפסוקים של ספר במדבר שהובאו לעיל. גם עדות מפורשת הנוגעת למחלוקת פנימית באותם פסוקים איננה מצויה ככל הידוע לנו.

22 ראו: מ' כהן, 'תת־שיטות של הטעמה טברנית' 'חוץ־מסורתית' ושיעור תפוצתן בכתב־יד של מקרא בימי הביניים', לשוננו נא, תשמ"ז, עמ' 188–206.

ראוי, אם כך, להדגיש שההצעה שהועלתה בסעיפים הקודמים ולפיה בתיבה 'הפסח' יש מחלוקת ניקוד וטעמים היא השערה בלבד ללא ראיות חיצוניות. עם זאת, נראה שאפשר לתמוך בהשערה זו מכוח השיקול המספרי. לתיאור קצר של השיקול הזה נקדיש את הסעיף הנוכחי.

כפי שהוזכר לעיל, בן-דוד מחלק בין שני סוגים של טיפחא: במקום שבו הטיפחא הוא המחלק העיקרי ואין בפסוק אתנחתא, סגול או זקף, מוגדר הטיפחא כמלך עליון וכוח פיסוק גדול. במקום שבו המחלק העיקרי איננו טיפחא, הוא מוגדר כמלך אביון וכוח פיסוק קטן יחסית.

למעשה, על הבחנה זו כבר עמדו מספר חוקרים שקדמו לבן-דוד, כפי שהוא מציין בספרו.²³ לאור הפיצול בין שני סוגי הטיפחא מחלק בן-דוד את נתוני צורת ההפסק במשקל הסגולי שנידון לעיל לשתי קבוצות. מתוך החלוקה הזו הוא מסיק שהטיפחא, כמלך עליון, זקק צורת הפסק בתיבה 'הפסח'. אולם בשיקול הזה יש קושי מתודולוגי מסוים. הניתוח המספרי של בן-דוד מבוסס על הפרדת המופעים של הצורות הסגוליות בהן הוא דן לשתי קבוצות. ההצדקה להפרדת המופעים לשתי קבוצות נשענת על ההנחה שיש הבדל בין שני סוגי הטיפחא. לא ניתן, אם כך, להוכיח שהטיפחא כמלך עליון הוא מפסיק חזק יותר (מפסיק שדורש, בפרט, צורת הפסק בחילופי סגול/קמץ במשקל הסגולי) מכוח חלוקת הממצאים שנשענת על ההנחה שאותה רוצים להוכיח. לשון אחר, אם מתבוננים בנתונים ללא הנחות מוקדמות אזי יש לנו בסך הכל 864 מופעים של המשקל הסגולי (שבו ההבדל בין צורת ההקשר לצורת ההפסק הוא חילופי סגול וקמץ). מתוך שלל המופעים הזה, יש רק שני חריגים. יתר על כן, אם מפקיעים את המופע של השם הפרטי 'דרע' מן הרשימה אזי יש לנו 863 מופעים ומתוכם חריג בודד – התיבה 'הפסח'.

בהתייחסות הזו לנתונים ניתן לומר במידה רבה של סבירות שהניקוד של המילה 'הפסח' כצורת הפסק מעיד על כך שלפי מסורת הנקדן יש כאן אתנחתא. אם אכן יש לנו קרוב לתשע-מאות דוגמאות של טיפחא שכולן מנוקדות כצורת הקשר, ורק דוגמה אחת חריגה שמנוקדת כצורת הפסק, אזי ההשערה שלפי מסורת הנקדן אין כאן טיפחא איננה כה רחוקה.

חשוב להדגיש, עם זאת, שההצעה לתלות את הניקוד של 'הפסח' כצורת הפסק במחלוקת בין מסורת המטעים למסורת הנקדן היא השערה בלבד. אחד מיתרונותיה נעוץ בכך שהיא מיישבת גם קשיים אחרים בצמד הפסוקים מתוך פרשת בהעלותך, ומשום כך נראה שאפשר לשקול גם את ההצעה הזו במכלול הפתרונות האפשריים לסוגיות שהועלו.